

Қуръони Карим дарслари (32-дарс). Сўнгги нозил бўлган оят

20:00 / 06.05.2019 7141

Қуръони каримнинг энг сўнгги нозил бўлган ояти ҳақидаги ривоятлар анчагина бор. Лекин уларнинг ҳеч бирида охирги оят ҳақидаги сўз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга етиб бормайди. Шунинг учун уламолар уларнинг барчасини ижтиҳод билан айтилган гаплар, дейишади.

Қуръони каримнинг энг сўнгги нозил бўлган ояти ҳақидаги қавл ва ривоятлардан баъзиларини келтирамиз.

1. Имом Бухорий Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан, Байҳақий Умар розияллоҳу анҳудан келтирган ривоятда Қуръони каримнинг энг сўнгги нозил бўлган ояти Бақара сурасидаги қуидаги оят экани айтилади:

۱۷۸ ﴿مُؤْمِنِينَ كُنْتُمْ إِنَّ الْرِّبَّاً مِنْ بَقِيَ مَا وَذَرُوا إِلَهٰ أَتَّقُوا إِمَّا مُؤْمِنُوا إِلَّا ذِيَنَ يَكَأْيِهَا﴾

«Эй иймон келтирганлар! Агар мўмин бўлсангиз, Аллоҳга тақво қилинг ва рибонинг сарқитини ҳам ташланг» (278-оят).

Аммо муҳаққик уламолар бу оят Қуръони каримнинг энг сўнгги нозил бўлган ояти эмаслигини, балки рибо ҳақида нозил бўлган оятларнинг охиргиси эканини таъкидлайдилар.

2. Саъид ибн Мусайяб ва Ибн Шихоб раҳматуллоҳи алайҳилардан келтирилган ривоятларда: «Қуръони каримнинг энг сўнгги нозил бўлган ояти «дайн» оятидир», дейилган.

Бу оят Бақара сурасидаги оят бўлиб, у Қуръони каримдаги энг узун оят ҳамдир. Мазкур оят Аллоҳ таолонинг қутидаги қавли ила бошланади:

فَأَكْتُبُوهُ مُسَمًّى أَجَلٍ إِلَيْهِ بِدِينٍ تَدَانَتُمْ إِذَا أَمْنَوْا الَّذِينَ يَتَأْبَأُّهَا

«Эй иймон келтирганлар! Маълум муддатга қарз олди-берди қилган вақtingизда уни ёзиб қўйинг» (282-оят).

Аммо уламоларнинг кўпчилиги бу қавлни ҳам қабул қилмаганлар.

3. Ибн Мардавайҳ Умму Салама розияллоҳу анҳодан келтирган ри-воятда айтилишича, Қуръони каримнинг энг сўнгги нозил бўлган ояти Оли Имрон сурасидаги қутидаги оятдир:

«Робблари уларга: «Мен сизлардан эркагу аёл амал қилувчининг амалини зое қилмасман. Баъзингиз баъзингиздансиз. Ҳижрат қилган, диёрларидан чиқарилган, Менинг йўлимда азият чеккан, жанг қилган ва қатл этилганларнинг ёмонликларини ўчиргайман ҳамда уларни албатта остларидан анҳорлар оқиб турган жаннатларга киритгайман, Аллоҳ ҳузуридан савоб ўлароқ», дея ижобат қилди. Ва Аллоҳ ҳузурида гўзал савоб бўлган Зотдир» (195-оят).

Бу қавлнинг раддияси унинг ҳужжати ўлароқ келтирилган ривоятнинг ўзиадидир. Унда айтилишича, ушбу оят Умму Салама розияллоҳу анҳонинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга берган «Эй Аллоҳнинг Расули, Аллоҳнинг эркакларни зикр қилиб, аёлларни зикр қилмаганини кўрмоқдаман?» деган сўроқларига жавоб ўлароқ нозил бўлган уч оятнинг

сўнгисидир. Қуръони каримнинг сўнгги нозил бўлган ояти эмас.

4. Имом Муслим Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан қилган ривоятда айтилишича, охирги нозил бўлган сурасидир.

Аммо уламолар: «Бу охирги нозил бўлган сурадир, охирги нозил бўлган оят эмас. Сура Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларига ишора бўлиб тушган оятларнинг охиргиси, умумий Қуръони Карим оятларидан охирги нозил бўлгани эмас», дейдилар.

5. Ноилмий доираларда Қуръони каримнинг барча оятлари ичida энг сўнгги нозил бўлгани Моида сурасининг учинчи ояти бўлса керак, деган гумон бор. Улар оятнинг қутиладиги қисмидан шу холосани чиқарғанлар:

دِيْنَا أَلَّا إِسْلَمَ لَكُمْ وَرَضِيَتْ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَأَتَمَّتْ دِيْنَكُمْ لَكُمْ أَكْمَلْتُ أُمُّوْمَ

«Бу кун сизга динингизни мукаммал қилиб бердим. Сизга неъматимни батамом қилдим. Ва сизга Исломни дин деб рози бўлдим».

Бу оят Қуръони каримнинг охирги тушган оятларидан бири ҳисобланади. Ояти карима Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг видолашув ҳажларида нозил бўлган. Ушбу ояти карима нозил бўлганда, ҳамма саҳобалар: «Динимиз мукаммал бўлди, Аллоҳ бизга неъматини батамом қилиб берди, Исломни дин деб рози бўлди», деб чексиз қувондилар. Аммо ҳассос қалбли инсон, буюк идрок ва ақл соҳиби Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу йиғлай бошладилар. Бу ҳолни кўрган саҳобалар ташвишга тушдилар ва: «Сенга нима бўлди, эй Умар, нечун йиғламоқдасан?» деб сўрадилар. Шунда ҳазрати Умар: «Ҳар бир нарса мукаммал бўлганидан сўнг унга нуқсон етиш бошланади. Мен бу оятни Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларининг яқинлашганига белги деб билмоқдаман», дедилар.

Ушбу зикр қилинган омилларга биноан, Улуми Қуръон илмидан бехабар бўлган кимсалар мазкур оятни Қуръони каримнинг охирги нозил бўлган оядидир, дея тахмин қилишади. Аммо бу гап тўғри эмас. Чунки ушбу оят

нозил бўлганидан кейин яна бошқа оят нозил бўлганини илмли кишилар яхши биладилар.

«Бу кун сизга динингизни мукаммал қилиб бердим» ояти нозил бўлганидан кейин Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саксон бир кун яшаганликлари ҳам ишончли манбаларда қайд этилган.

6. Қуръони каримнинг охирги нозил бўлган ояти Бақара сурасидаги қўйидаги оятдир:

يُظْلَمُونَ لَا وَهُمْ كَسِبَتْ مَا نَفَسَ كُلُّ تُوفَّ ثُمَّ اللَّهُ إِلَىٰ فِيهِ تُرْجَعُونَ يَوْمًا وَأَتَّقُوا

«Ўзингиз Аллоҳга қайтариладиган Кундан қўрқинг. Сўнгра ҳар бир жон касб қилган нарсасини тўлиқ олур. Уларга зулм қилинмас» (281-оят).

Қуръон илмлари билан шуғулланган уламолар ушбу ояти карима Аллоҳ нозил қилган оятлар ичида энг охирги оят эканини баён қилганлар. Ибн Журайжнинг айтишларича, Набий алайҳиссалом ушбу ояти карима нозил бўлганидан сўнг тўққиз кун яшаганлар, холос.

«Қуръон илмлари» китобидан